ANA BÖLÜM

METİN TÜRLERİ VE ŞİİR BİLGİSİ

1. Metin (Edebî) Türleri

Metin türü, bir metnin yazılış amacı, içeriği ve kuruluş biçimi bakımından ait olduğu sınıftır.

1.1 Olay çevresinde oluşan türler

1.1.1 Roman

Roman, kişi, zaman ve mekân unsurlarına dayanan, olayları ve karakterleri geniş bir kurgu içinde işleyen anlatı türüdür.

- Kişileri, olayları, zamanı ve çevreyi geniş bir kurgu içinde işleyebilir.
- Türü belirlemek için yalnız uzunluğa bakılmaz.
- Roman; kişi, olay, mekân ve zaman ilişkilerini genellikle hikâyeden daha geniş ölçekte işleyebilir. Yalnız sayfa sayısına göre kesin tür kararı verilmez.
- Anlatıcı ile yazar aynı kişi kabul edilmez. Bir romandan alınmış kısa parça kendi içinde betimleyici veya tartışmacı olabilir.

ÖRNEK

Bir ailenin üç kuşak boyunca değişimi anlatılıyor.

AÇIKLAMA

Geniş zaman ve kişi örgüsü romana uygundur.

ÖRNEK

Kahramanın birçok olayda dönüşümü izleniyor.

AÇIKLAMA

Gelişen karakter çizgisi romanı destekleyen bir ipucudur.

ÖRNEK

Bir kahramanın çocukluğundan yaşlılığına uzanan hikâyesinde birçok olay örgüsü birbirine bağlanır.

AÇIKLAMA

Kapsamlı kurmaca anlatı roman özelliği taşır.

ÖRNEK

Bir ailenin üç kuşağını yüzlerce sayfada izleriz. Kişiler yıllar içinde değişir.

AÇIKLAMA

Geniş zaman dilimi ve çok yönlü kişiler romanın kuruluşuna uygundur.

ÖRNEK

Kasabaya döndüğüm sabah babamın dükkânını kapalı buldum. Çocukluğum boyunca her gün duyduğum çekiç sesleri susmuştu. Yan dükkândaki terzi beni tanıdı, fakat ne diyeceğini bilemedi. Yıllar önce buradan ayrılırken bir daha dönmeyeceğime inanmıştım. Şimdi kapının üzerindeki eski tabelaya bakıyor, geride bıraktığım insanların hayatının bensiz nasıl sürdüğünü anlamaya çalışıyordum. Cebimdeki anahtarı çıkardım. Bu kapıyı açmak, yalnız bir dükkâna girmekten daha zor geliyordu.

AÇIKLAMA

Roman örneği olarak kurulmuş bu kesit, geçmişle şimdi arasında bağ kurar ve kişideki iç çatışmayı açar. Kişinin sonraki olaylarla değişmesi daha geniş kurguya yayılabilir. Bir kısa kesitten eserin bütün uzunluğu veya kişi sayısı kesinleştirilemez.

1.1.2 Hikâye

Hikâye (öykü), bir olay veya yaşam kesitini genellikle sınırlı kişi ve ayrıntıyla anlatan kısa kurmaca metindir.

- Genellikle sınırlı kişi ve olay çevresinde yoğunlaşan anlatıdır.
- Tek bir karşılaşma veya durum odakta olabilir.

ÖRNEK

Bir otobüs durağındaki tek karşılaşma anlatılıyor.

AÇIKLAMA

Dar olay çevresi hikâyeye uygundur.

ÖRNEK

Çocukluğun bir akşamı ayrıntıyla işleniyor.

AÇIKLAMA

Sınırlı zaman içindeki yaşantı öne çıkar.

ÖRNEK

Balıkçı bir sabah ağında bir mektup buldu. Olay tek bir sabahla sınırlı kaldı.

AÇIKLAMA

Kısa kurmaca anlatı hikâye örneğidir.

ÖRNEK

Çocuk, kayıp anahtarı kapının altında buldu. O kısa karşılaşma öykünün bütününü oluşturdu.

AÇIKLAMA

Az kişiyle tek olay üzerinde yoğunlaşma hikâyeye uygundur.

ÖRNEK

Otobüs durağında bekleyen yaşlı adam elindeki paketi sürekli öbür eline geçiriyordu. Paketin ipi gevşeyince içinden küçük bir top düştü. Topu yakalayıp uzattım. Adam gülümsedi, torununun o gün ilk kez kendisini ziyarete geleceğini söyledi. Otobüs göründüğünde paketi yeniden bağlamaya çalıştı. Bu kez ipi ben tuttum, düğümü o attı. Ayrılırken adımı bile sormadı. Yine de akşam eve döndüğümde, bir yabancıyla paylaştığım o kısacık telaşı bütün günün en yakın anı gibi hatırladım.

AÇIKLAMA

Tek karşılaşmaya ve sınırlı zamana yoğunlaşılmıştır. Az sayıda kişinin küçük bir olay içindeki davranışı anlatılır. Anlatıcı olayın içindedir. Son cümle, karşılaşmanın kişide bıraktığı etkiyi gösterir.

1.1.3 Masal

Masal, çoğunlukla belirsiz bir zamanda ve yerde geçen, olağanüstü kişi veya olaylara yer veren anlatıdır.

- Olağanüstü kişiler veya olaylar ve belirsiz zaman-mekân görülebilir.
- Kalıplaşmış giriş ve sonuç sözleri sık rastlanan özelliklerdir.

ÖRNEK

Bir varmış, bir yokmuş...

AÇIKLAMA

Geleneksel masal başlangıcıdır.

ÖRNEK

Bir çocuk konuşan bir dağın ardına geçmiş.

AÇIKLAMA

Olağanüstülük masal dünyasını destekler.

ÖRNEK

Bir prenses sihirli aynadan dağların ötesini görür.

AÇIKLAMA

Olağanüstü olay gerçeklik kaygısı olmadan anlatılır.

ÖRNEK

Bir varmış, bir yokmuş, uzak ülkede konuşan bir taş varmış.

AÇIKLAMA

Belirsiz zaman ve olağanüstü unsur masalı düşündürür.

ÖRNEK

Bir varmış, bir yokmuş. Uzak bir ülkenin en yüksek dağında geceleri ışık saçan bir ağaç varmış. Bu ağacın tek yaprağı bile karanlıkta yolunu kaybedenlere yardım edermiş. Fakat yaprağı koparan kişi yalnız kendisini düşünürse ışık hemen sönermiş. Günlerden bir gün küçük bir çoban, sürüsünü ararken ağaca ulaşmış. Tam bir yaprak alacakken vadiden bir ağlama sesi duymuş. Bir yaprak koparıp ışığını kendi yoluna değil sesin geldiği yere tutmuş. O anda ağacın bütün dalları aydınlanmış.

AÇIKLAMA

Belirsiz zaman ve yer, olağanüstü ağaç ve koşula bağlı sihir masal dünyasını kurar. Yardımseverlik davranışla gösterilir. Bu özellikler gerçekçi bir gözlem yazısının değil masalın kuruluşuna uygundur.

1.1.4 Fabl

Fabl, çoğu zaman insan gibi davranan hayvanlar aracılığıyla bir ders veren kısa anlatıdır.

- Sıklıkla hayvanları insan gibi konuşturarak kısa bir olaydan ders çıkarır.
- Ders açıkça söylenebilir veya sezdirilebilir.

ÖRNEK

Karga, paylaşmadığı yemi tek başına taşıyamadı.

AÇIKLAMA

Olay yardımlaşma dersiyle bitebilir.

ÖRNEK

Tilki, “Kibir bana pahalıya mal oldu.” dedi.

AÇIKLAMA

Konuşturma ve davranıştan çıkarılan ders fabla uygundur.

ÖRNEK

Serçe bütün tohumu sakladı, arkadaşıyla paylaşmadı. Kışın yalnız kaldı.

AÇIKLAMA

Hayvanların davranışı bencillik üzerine ders verir.

ÖRNEK

Tilki övündükçe kaplumbağa sessizce ilerledi. Sabır kazandırır.

AÇIKLAMA

İnsan özelliği taşıyan hayvanlar aracılığıyla ders verilir.

ÖRNEK

Karınca kış için topladığı taneleri küçük bir taşın altında biriktiriyordu. Çekirge ise her gün başka bir dala çıkıp onun yavaşlığını alaya alıyordu. Bir sabah kuvvetli rüzgâr çekirgenin sakladığı yaprakları savurdu. Karınca, onu yuvasının önünde görünce bir tane uzattı. Çekirge utanarak başını eğdi. “Yardımını unutmayacağım.” dedi. Ertesi gün ikisi birlikte çalışmaya başladı. Karınca, “Hızlı olmak güzel, ama yarını düşünmek de gerekir.” diye karşılık verdi.

AÇIKLAMA

Hayvanlar insan gibi düşünür ve konuşur. Olaydan çalışmak, hazırlıklı olmak ve dayanışmakla ilgili ders çıkarılır. Konuşturma vardır. Dersin yalnız sonunda açık cümleyle verilmesi zorunlu değildir, olayın kendisi de dersi sezdirebilir.

1.1.5 Destan

Destan, bir toplumun belleğinde yer eden savaş, göç veya kahramanlık gibi olayları çoğu zaman olağanüstü unsurlarla anlatan türdür.

- Toplumsal hafıza öne çıkar.

ÖRNEK

Bir halkın büyük göçü kahramanlıklarla anlatılıyor.

AÇIKLAMA

Toplumsal olay temel alınmıştır.

ÖRNEK

Kahramanın halkını kurtarması kuşaktan kuşağa aktarılıyor.

AÇIKLAMA

Kahramanlık ve ortak hafıza belirgindir.

ÖRNEK

Kahraman, yurdunu korumak için tek başına bir orduyla savaşır.

AÇIKLAMA

Abartılı kahramanlık ortak bir toplumsal değeri işler.

ÖRNEK

Bir halkın göçü, olağanüstü bir yol göstericinin yardımıyla anlatılır.

AÇIKLAMA

Toplumsal olayla olağanüstülüğün birleşmesi destana uygundur.

ÖRNEK

O yıl bütün otlaklar kurumuş, ırmağın yatağında yalnız beyaz taşlar kalmıştı. Halk, çocukları ve sürüleriyle dağ geçidine doğru yürüdü. Geçidin önünde kayalar yolu kapatınca yaşlılar umudunu yitirdi. Genç bir yiğit, atını kayaların dibinde durdurdu ve yurdunun sesini dinlediğini söyledi. Anlatıya göre dağ, onun çağrısıyla yarılmış ve halkına yeni bir yol açılmıştı. Göçten yıllar sonra bile insanlar o geçitten geçerken yiğidin adını anıyor, yaşadıkları kurtuluşu çocuklarına anlatıyordu.

AÇIKLAMA

Topluluğun göçü, kurtuluşu, kahramanlık ve olağanüstü olay bir aradadır. Örnek, belirli bir tarihî destandan alıntı değil destan kuruluşunu göstermek için yazılmıştır. Destanlar ortak belleği ve toplumsal değerleri taşır.

1.1.6 Tiyatro

Tiyatro, bir olayı sahnede canlandırılmak üzere konuşmalar, hareketler ve sahne yönergeleriyle anlatan türdür.

- Kişilerin karşılıklı sözleri ve hareketleri önem taşır.

ÖRNEK

ECE (kapıyı aralar): Burada mısın?

AÇIKLAMA

Konuşan kişinin adı, sahnedeki hareketi ve sözü birlikte verilmiştir.

ÖRNEK

ELİF (pencereye yaklaşır): Geldiler mi?

AÇIKLAMA

Kişi adı, sahne hareketi ve konuşma birlikte tiyatro metnine özgü kuruluşu gösterir.

ÖRNEK

(Kapıya yönelir.) CAN — Geç kalıyoruz.

AÇIKLAMA

Parantezdeki sahne yönergesi oyuncunun hareketini bildirir.

ÖRNEK

AYÇA — Perdeyi aç!

AÇIKLAMA

Kişinin adıyla verilen replik sahnede canlandırılmak üzere yazılmıştır.

ÖRNEK

(Dar bir bekleme odası. Duvar saatinin sesi duyulur. Ece pencerenin yanından kapıya yürür.) ECE — Hâlâ gelmedi mi? CAN — Biraz önce aradı, yolda. ECE — Herkes hazır, dosyalar da burada. CAN — Öyleyse otur. Sen dolaştıkça ben daha çok telaşlanıyorum. (Ece sandalyeye yaklaşır, oturmak yerine dosyayı yeniden açar.) ECE — İlk sayfa eksik! CAN — Hayır, elinde tuttuğun sayfa zaten ilk sayfa. (İkisi bir an birbirine bakar, sonra gülmeye başlar.)

AÇIKLAMA

Kişi adlarıyla verilen replikler ve parantezli hareket yönergeleri sahnelenmeye uygun bir metin kurar. Parantez içindeki sözler oyuncunun okuyucuya söylediği replik değildir, sahne hareketini belirtir.

1.2 Düşünce ve kişisel yaşam yazıları

1.2.1 Makale

Makale, bir konuyu bilgi, belge veya araştırma sonuçlarına dayanarak açıklayan ya da bir görüşü kanıtlamaya çalışan düşünce yazısıdır.

- Bir konuyu bilgi, gerekçe ve kanıtla sistemli biçimde ele alır.
- Sonuçların dayanağı gösterilir.
- Bir savı veya bilgiyi kanıt ve gerekçelerle açıklama amacı öne çıkar. Bilimsel ve düşünsel makalelerin dili, kaynak kullanımı ve düzeni konuya göre değişir.
- Bir metinde sayı bulunması onu tek başına makale yapmaz. Kanıtların savla ilişkisi ve metnin kuruluşu birlikte incelenir.

ÖRNEK

Araştırmacı ölçüm sonuçlarını karşılaştırarak görüşünü savunuyor.

AÇIKLAMA

Veriye dayalı inceleme makaleye uygundur.

ÖRNEK

Yazar kaynakları değerlendirip sonuç çıkarıyor.

AÇIKLAMA

Kanıt ve mantık düzeni öne çıkar.

ÖRNEK

Araştırmada üç yüz yanıt sınıflandırıldı ve yöntem açıklandı.

AÇIKLAMA

Veriye ve yönteme dayanan kanıtlama makaleye uygundur.

ÖRNEK

Yazar iddiasını ölçümler ve kaynaklar ile destekler.

AÇIKLAMA

Bir düşüncenin kanıtlanması amaçlanır.

ÖRNEK

Bir okul kitaplığındaki kullanım yoğunluğunu değerlendirmek için yalnız ödünç verilen kitap sayısına bakmak yeterli değildir. Aynı öğrencinin birden fazla kitap alması ve kitapların farklı sürelerde geri getirilmesi sayıyı etkiler. Bu nedenle incelemede ödünç işlem sayısı, farklı kullanıcı sayısı ve kullanım süresi ayrı ayrı kaydedilmelidir. Örnek bir çalışmada bu üç değişken birlikte izlendiğinde, yüksek işlem sayısının her zaman daha geniş katılım anlamına gelmediği görülebilir. Sağlıklı bir değerlendirme, ölçülen değişkenin ne olduğunu açıkça belirtmeye dayanır.

AÇIKLAMA

Bilgi verme, değişkenleri tanımlama ve bir yargıyı gerekçeyle savunma amacı vardır. Metin, makalenin yöntem ve kanıt düzenini gösteren öğretici örnektir. Gerçek bir araştırmaya ait sayısal sonuç sunulmamıştır.

1.2.2 Deneme

Deneme, yazarın bir konu üzerindeki kişisel düşüncelerini kesin sonuca varma zorunluluğu duymadan geliştirdiği yazı türüdür.

- Kesin kanıtlama yükümlülüğü öne çıkmaz.

ÖRNEK

Bana kalırsa eski defterler birer zaman kapsülüdür.

AÇIKLAMA

Kişisel düşünceyle başlanmıştır.

ÖRNEK

Yazar okumak üzerine kendi deneyimini tartıyor.

AÇIKLAMA

İçten ve düşünsel anlatım denemeye uygundur.

ÖRNEK

Bana kalırsa bir odayı en çok içindeki sesler anlatır.

AÇIKLAMA

Kişisel düşüncenin serbestçe işlenmesi denemeye uygundur.

ÖRNEK

Yürürken zaman üzerine düşünürüm. Kesin bir cevabım yok.

AÇIKLAMA

Yazar kanıtlama amacı gütmeden düşüncesini yoklar.

ÖRNEK

Bazı eşyaları neden sakladığımızı kendimize pek sormayız. Kullanılmayan bir anahtar, kapağı yıpranmış bir defter, solmuş bir bilet yıllarca çekmecede durur. Belki onların işe yaramasını değil, bize bir zamanı geri getirmesini bekleriz. Ben eski defterlerimi karıştırırken yazdığım cümlelerden çok o cümleleri yazarken nasıl biri olduğumu düşünürüm. Eşyaların hafızası var demek kolaydır. Bana kalırsa hafızasını eşyalara bırakan biziz. Bir gün çekmeceyi açtığımızda kendimizi bıraktığımız yerde bulacağımızı umarız.

AÇIKLAMA

Yazar kişisel bir düşünceyi serbestçe geliştirir. Kesin bilimsel sonuç kanıtlama zorunluluğu yoktur. İç konuşmaya yakın anlatım ve düşünceyi yoklayan sorular denemeye uygundur.

1.2.3 Fıkra (köşe yazısı)

Fıkra (köşe yazısı), yazarın çoğunlukla güncel bir konuyu kişisel görüşleriyle değerlendirdiği kısa gazete veya dergi yazısıdır.

- Güncel bir konu hakkında kısa ve kişisel değerlendirme sunar.
- Buradaki tür adı güldürücü kısa anlatı anlamından ayrıdır.

ÖRNEK

Gazeteci dünkü ulaşım kararını köşesinde yorumladı.

AÇIKLAMA

Güncel olay ve kişisel görüş vardır.

ÖRNEK

Bu haftaki kitap fuarı hakkında kısa gazete yazısı.

AÇIKLAMA

Yazının amacı güncel değerlendirmedir.

ÖRNEK

Bu haftaki su kesintilerini kendi gözlemleriyle değerlendirdi.

AÇIKLAMA

Gündemdeki bir mesele kısa ve yorumlayıcı biçimde ele alınır.

ÖRNEK

Yazar, bugünkü ulaşım kararını gazetede kısa bir yazıyla yorumladı.

AÇIKLAMA

Güncel konuya yönelik kişisel görüş köşe yazısına uygundur.

ÖRNEK

Bu hafta kent merkezindeki yürüyüş yoluna yeni banklar konuldu. İlk bakışta küçük bir değişiklik gibi görünen bu karar, sokağı kimlerin kullanabildiğini yeniden düşündürüyor. Yaşlıların, çocuklu ailelerin ve kısa bir dinlenmeye ihtiyaç duyanların da kentte yeri olmalı. Elbette yalnız bank koymak bütün sorunu çözmez. Gölge, aydınlatma ve güvenli geçiş de aynı planın parçalarıdır. Kent yönetiminden beklediğimiz, tek bir yeniliği duyurmakla yetinmesi değil, insanların günlük yolculuğunu bir bütün olarak ele almasıdır.

AÇIKLAMA

Güncel bir karar kişisel görüşle değerlendirilir. Kısa ve kamuya dönük yorum köşe yazısına uygundur. Metin öğretim amacıyla kurulmuştur, belirli bir belediyenin gerçek kararını haber vermemektedir.

1.2.4 Eleştiri

Eleştiri, bir eserin güçlü ve zayıf yönlerini belirli ölçütlere dayanarak değerlendiren yazı türüdür.

- Bir eser veya çalışmayı gerekçelerle değerlendirir.
- Hem güçlü hem zayıf yanlar incelenebilir.

ÖRNEK

Romanın kişileri inandırıcı, fakat sonu aceleye gelmiş.

AÇIKLAMA

Eserin farklı yönleri değerlendirilmektedir.

ÖRNEK

Eleştirmen diyaloglardan örnek vererek görüşünü savunuyor.

AÇIKLAMA

Somut dayanak değerlendirmeyi güçlendirir.

ÖRNEK

Öykünün sonu, başta bırakılan ipuçlarını ustalıkla birleştiriyor.

AÇIKLAMA

Eleştirmen yargısını eserin yapısına dayandırır.

ÖRNEK

Sergideki renkler güçlü ama ışık kullanımı yüzleri belirsizleştiriyor.

AÇIKLAMA

Bir eser, somut özellikleri üzerinden değerlendirilir.

ÖRNEK

Öykünün en güçlü yanı, kişilerin duygularını uzun açıklamalara başvurmadan davranışlarıyla göstermesidir. Çocuğun kapının önünde ayakkabılarını düzeltmesi, içeri girmekte neden tereddüt ettiğini sezdirir. Buna karşılık son bölümde anlatıcı her şeyi açıkça söyleyerek önce kurduğu inceliği zayıflatıyor. Okurun çıkarabileceği sonucun tekrar anlatılması metnin etkisini azaltmış. Yazar son iki cümleyi çıkarsaydı kapıdaki bekleyiş daha güçlü bir anlam taşıyabilirdi. Yine de doğal diyaloglar ve ölçülü ayrıntılar öyküyü başarılı kılıyor.

AÇIKLAMA

Bir kurmaca eserin anlatım tercihleri somut ayrıntılarla değerlendirilir. Güçlü ve zayıf yönler birlikte açıklanır. Son cümle genel beğeni verse de eleştirinin asıl dayanağı eserin kuruluşudur.

1.2.5 Söyleşi (sohbet)

Söyleşi (sohbet), yazarın bir konuyu okurla konuşuyormuş gibi içten ve doğal bir dille ele aldığı yazı türüdür.

- Okurla konuşur gibi yazılan düşünce yazısıdır.
- Soru ve samimi seslenişler bu havayı destekleyebilir.

ÖRNEK

Siz de fark ettiniz mi, eski sokakların sesi başkadır.

AÇIKLAMA

Okura doğrudan yönelinir.

ÖRNEK

Gelin birlikte düşünelim, neden okuruz?

AÇIKLAMA

Karşılıklı konuşma havası kurulur.

ÖRNEK

Siz de fark ettiniz mi, en güzel anılar bazen küçük ayrıntılarda saklıdır.

AÇIKLAMA

Okurla konuşuyormuş gibi yazmak söyleşiye uygundur.

ÖRNEK

Gelin, biraz düşünelim. Kitaplarımızı neden saklarız?

AÇIKLAMA

Okuru düşünceye ortak eden samimi anlatım vardır.

ÖRNEK

Siz de bazen aynı sayfayı iki kez okuduğunuz hâlde başka bir şey anladığınızı fark eder misiniz? Ben bunu en çok çocukken sevdiğim kitaplarda yaşıyorum. Kitap aynı kitap, cümleler aynı cümleler. Değişen, galiba onları okuyan kişi. Gelin, raftaki eski bir kitabı yeniden açalım. Belki bu kez kahramanın cesaretinden çok korkusunu anlarız. Belki de eskiden atlayıp geçtiğimiz küçük bir ayrıntı bizi uzun uzun düşündürür. Yeniden okumak, biraz da eski bir dostla başka bir yaşta konuşmaya benziyor.

AÇIKLAMA

Okura doğrudan seslenilir ve birlikte düşünme havası kurulur. Samimi söyleyiş, sorular ve “gelin” çağrısı sohbet özelliğini belirginleştirir. Metinde iki konuşmacının bulunması şart değildir.

1.2.6 Anı

Anı (hatıra), kişinin geçmişte yaşadığı veya tanık olduğu olayları sonradan anlattığı yazı türüdür.

- Anlatıcı geçmişi bugünkü bakışla değerlendirebilir.

ÖRNEK

Yıllar sonra ilk dersimi hatırlıyorum.

AÇIKLAMA

Olaydan sonra geriye bakılmaktadır.

ÖRNEK

Çocukluğumdaki komşumuzu hâlâ anımsarım.

AÇIKLAMA

Hatırlanan kişisel yaşantı aktarılır.

ÖRNEK

Yıllar sonra ilk dersimi hâlâ hatırlıyorum.

AÇIKLAMA

Kişi, kendi yaşadığı bir olayı zaman geçtikten sonra anlatır.

ÖRNEK

Eski fotoğrafı görünce o kış yaptığımız yolculuğu anımsadım.

AÇIKLAMA

Geçmiş deneyim bugünden geriye bakılarak aktarılır.

ÖRNEK

Aradan otuz yıl geçti, fakat ilk dersime girdiğim sabahı hâlâ hatırlıyorum. Sınıfta yalnız on iki sıra vardı ve pencerenin biri kapanmıyordu. Hazırladığım notları masaya koyarken ellerimin titrediğini fark etmiştim. En önde oturan öğrenci, yere düşürdüğüm kalemi alıp uzatınca korkum birden azalmıştı. O gün hangi konuyu anlattığımı ayrıntısıyla hatırlamıyorum. Ama öğrencinin gülümsemesini unutmadım. Yıllar sonra öğretmenliğin yalnız anlatmak değil, karşımızdaki insanı fark etmek olduğunu düşünürken hep o sabaha dönüyorum.

AÇIKLAMA

Geçmişte yaşanan olay uzun zaman sonra hatırlanır. Anlatıcı olayın içindedir. Hatırlamanın seçici oluşu ve sonradan yapılan değerlendirme anının özelliklerini gösterir.

1.2.7 Günlük

Günlük, kişinin yaşantılarını ve duygularını günü gününe, çoğunlukla tarih belirterek kaydettiği yazı türüdür.

- Yaşantılar günü gününe ve çoğunlukla tarih belirtilerek kaydedilir.
- O anki duygu ve düşünce öne çıkar.

ÖRNEK

4 Kasım. Bugün sınıfta şiir okudum.

AÇIKLAMA

Olay aynı gün kayda geçirilir.

ÖRNEK

Bu akşam çok heyecanlıyım.

AÇIKLAMA

Günlük kaydındaki anlık duygu gösterilir.

ÖRNEK

12 Mart, Salı. Bugün okuldaki ilk sergimizi açtık.

AÇIKLAMA

Gün ve tarih verilerek aynı günün yaşantısı kaydedilir.

ÖRNEK

Bu akşam eve döner dönmez defterime günün en güzel anını yazdım.

AÇIKLAMA

Olay, yaşandığı zamana yakın kaydedilmiştir.

ÖRNEK

4 Kasım, Çarşamba. Bugün ilk kez hazırladığım afişi bütün sınıfa tanıttım. Sabah evden çıkarken bir cümleyi unutacağımdan korkuyordum. Tahtanın önüne geçtiğimde sesim biraz titredi, sonra arkadaşlarımın sorularını duymaya başladım. En çok da çizdiğim haritayı sormalarına sevindim. Akşam eve dönünce afişin kenarındaki küçük yırtığı onardım. Şimdi masamın karşısında duruyor. Bugünün heyecanını unutmamak için bu satırları yazıyorum. Yarın yeniden anlatsam belki bu kadar korkmam.

AÇIKLAMA

Günün tarihiyle başlayan kayıt, yaşantıya ve o andaki duyguya yakındır. Sonraki yıllardan geriye bakış kurulmamıştır. Bu özellikler günlük türüne uygundur.

1.2.8 Biyografi

Biyografi (yaşam öyküsü), bir kişinin yaşamının başka biri tarafından bilgi ve belgelere dayanılarak anlatılmasıdır.

- Bir kişinin yaşamını başka bir anlatıcı araştırarak aktarır.
- Doğum, eğitim, çalışmalar ve dönüm noktaları kaynaklarla desteklenir.
- Bir kişinin yaşamı başka biri tarafından anlatılır; doğum, eğitim, çalışmalar ve eserler gibi bilgiler doğrulanabilir kaynaklara dayanmalıdır.
- Kurgusal öğretim örneği gerçek bir kişinin yaşam öyküsü gibi sunulmaz. Biyografide anlatılan kişi ile anlatıcı aynı kişi değildir.

ÖRNEK

Yazar, bir şairin yaşamını belgelerden anlattı.

AÇIKLAMA

Başkasının yaşam öyküsü yazılmaktadır.

ÖRNEK

Müzisyenin eğitimi ve eserleri kronolojik incelendi.

AÇIKLAMA

Yaşamın çeşitli evreleri bir arada sunulur.

ÖRNEK

Deniz Akın 1982’de doğdu, ilk kitabını 2006’da yayımladı.

AÇIKLAMA

Örnek yaşam öyküsünde anlatıcı başka bir kişinin hayatını aktarır.

ÖRNEK

Araştırmacı, sanatçının yaşamını mektuplarına ve belgelere dayanarak anlattı.

AÇIKLAMA

Belgelere dayalı üçüncü kişi anlatımı biyografiye uygundur.

ÖRNEK

Kurmaca yazar Meral Aydın 1970 yılında küçük bir kıyı kasabasında doğdu. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladıktan sonra üniversitede edebiyat okudu. Öğretmenlik yaptığı yıllarda çocukların gündelik konuşmalarını not etmeye başladı. İlk öykü kitabını otuz yaşında yayımladı. Daha sonra dilin çocukların dünyasıyla ilişkisini ele alan yazılar yazdı. Eserlerinde kısa cümlelere ve sıradan olayların içindeki ayrıntılara yer verdi. Yaşamı boyunca kasabasına sık sık döndü ve birçok öyküsünün mekânını buradan seçti.

AÇIKLAMA

Öğretim amacıyla yaratılmış bir kişinin yaşamı başka bir anlatıcı tarafından aktarılır. Doğum, eğitim, meslek ve eserler zaman çizgisiyle verilir. Gerçek biyografide bu bilgiler belge ve güvenilir kaynaklarla doğrulanır.

1.2.9 Gezi yazısı

Gezi yazısı, gezilip görülen yerlerin gözlemlere dayanılarak anlatıldığı yazı türüdür.

- Gezilen yerleri gözlem, bilgi ve izlenimlerle tanıtır.
- Yalnız güzergâh sıralamak yerine yerin özelliklerini gösterir.

ÖRNEK

Taş sokakların iki yanında bakır atölyeleri vardı.

AÇIKLAMA

Yerinde gözlem ve çevre tanıtılır.

ÖRNEK

Gezgin pazarın kokusunu ve sesini anlatıyor.

AÇIKLAMA

Duyusal ayrıntılar okuru mekâna yaklaştırır.

ÖRNEK

Kıyıya indiğimde balıkçıların ağlarını nasıl onardığını izledim.

AÇIKLAMA

Yer ve oradaki yaşayış gezen kişinin gözünden aktarılır.

ÖRNEK

Gezgin, gördüğü pazarın taş sokaklarını ve yerel yiyeceklerini anlattı.

AÇIKLAMA

Gezilen yer gözlemle tanıtılır.

ÖRNEK

Sabah erkenden kıyıdaki eski pazara indim. Balıkçıların önünde buz kasaları, karşı sırada ise küçük bakır atölyeleri vardı. Dar sokaklardan geçerken birbirine karışan çekiç seslerini duyuyordum. Bir usta, tezgâhındaki kabın kenarını nasıl düzelttiğini gösterdi. Meydandaki çeşmenin çevresinde oturanlar günün ilk çayını içiyordu. Burayı tanıtan levhalar kadar insanların çalışma biçimleri de dikkatimi çekti. Öğleye doğru kalabalık artınca sokakların neden yürüyerek gezilmesi gerektiğini daha iyi anladım.

AÇIKLAMA

Gezilen yer, gözlem ve kişisel deneyimle tanıtılır. Mekânın görünüşü yanında gündelik hayat da anlatılır. Bu kesitte yerinde gözlem esastır. Gerçek gezi yazısında verilen yer bilgileri doğrulanabilir olmalıdır.

1.2.10 Otobiyografi

Otobiyografi (öz yaşam öyküsü), kişinin kendi yaşamını kendisinin anlattığı yazı türüdür.

- Yazarın kendi yaşamını bir bütünlük içinde anlattığı yaşam öyküsüdür.
- Yaşamın dönüm noktaları anlatının düzenini kurar.

ÖRNEK

Yazar kendi eğitim ve çalışma hayatını anlatıyor.

AÇIKLAMA

Anlatan ile yaşamı anlatılan aynı kişidir.

ÖRNEK

“Çocukluğumdan mesleğe başlayışıma kadar geçirdiğim yıllar…”

AÇIKLAMA

Geniş bir yaşam kesitini birinci kişiyle anlatma otobiyografiye uygundur.

ÖRNEK

1980’de doğdum. İlk şiirimi ortaokuldayken yazdım.

AÇIKLAMA

Yazar kendi yaşamını birinci kişiyle anlatır.

ÖRNEK

Mesleğe başladığım yıl küçük bir köye atandım.

AÇIKLAMA

Yaşam öyküsünün anlatıcısı aynı zamanda onun öznesidir.

ÖRNEK

Küçük bir kasabada doğdum. Çocukluğumun büyük bölümü annemin çalıştığı okulun bahçesinde geçti. Lisedeyken okul gazetesine kısa yazılar yazmaya başladım. Üniversitede edebiyat okudum, mezun olduktan sonra öğretmenliğe atandım. İlk yıllarımda ders notlarımı öğrencilerin sorularına göre sürekli değiştirdim. Daha sonra bu deneyimleri bir kitapta topladım. Geriye baktığımda yaptığım işlerin çoğunun aynı meraktan doğduğunu görüyorum. İnsanların bir düşünceyi nasıl anladığını öğrenmek, hem öğretmenliğimin hem yazılarımın ortak konusu oldu.

AÇIKLAMA

Kişi kendi yaşamını birinci kişiyle belirli bir bütünlük içinde anlatır. Yaşam evreleri sıralanır ve mesleki gelişime bağlanır. Tek bir günün kaydı olmadığı için günlükten, yalnız seçilmiş tek olayın anısı olmadığı için anı örneğinden ayrılır.

Karıştırılan kavramlar

Biyografi, otobiyografi, anı ve günlük

Biyografi başkasının yaşamını, otobiyografi kişinin kendi yaşamını bütünlüklü biçimde anlatır.

- Anı seçilmiş geçmiş yaşantıları sonradan; günlük yaşantıları günü gününe kaydeder.
- Kişinin kendinden söz etmesi tek başına otobiyografi kanıtı değildir.
- Biyografi başka bir kişinin, otobiyografi kişinin kendi yaşamıdır. Anı geçmişte yaşananların sonradan anlatılması, günlük yaşantının günü gününe kaydıdır. Gezi yazısı görülen yerleri gözleme dayanarak tanıtır. Türler arasında ortak özellikler olabilir. Anlatıcı, yazma zamanı, amaç ve düzen birlikte incelenmelidir.

ÖRNEK

Yazar, çocukluk yıllarını uzun zaman sonra anlatıyor.

AÇIKLAMA

Seçilmiş geçmiş olaylar anlatılıyorsa anı özelliği görülebilir. Kişinin yaşamının baştan sona veya belirli bir bütünlükte ele alınması otobiyografiye yaklaştırır. Metnin kapsamı kontrol edilmelidir.

ÖRNEK

Yıllar sonra ilk dersimi hâlâ hatırlıyorum.

AÇIKLAMA

Kişi, kendi yaşadığı bir olayı zaman geçtikten sonra anlatır.

ÖRNEK

Eski fotoğrafı görünce o kış yaptığımız yolculuğu anımsadım.

AÇIKLAMA

Geçmiş deneyim bugünden geriye bakılarak aktarılır.

ÖRNEK

12 Mart, Salı. Bugün okuldaki ilk sergimizi açtık.

AÇIKLAMA

Gün ve tarih verilerek aynı günün yaşantısı kaydedilir.

Makale, deneme ve söyleşi

Makale kanıtlanabilir bilgi ve gerekçeli incelemeyle düşünceyi ele alır.

- Deneme kişisel düşünceyi daha serbest işler.
- Söyleşi, okurla konuşuyormuş gibi sorular ve samimi söyleyiş kullanabilir.
- Her üçü düşünce içerse de anlatım amacı ve tonu farklıdır.
- Makale bilgi ve kanıta dayanır, deneme kişisel düşünceyi serbestçe işler, söyleşi okurla konuşuyormuş gibi sıcak bir dil kurar. Köşe yazısı çoğunlukla güncel bir meseleye ilişkin yorumdur. Eleştiri eseri ölçütlerle değerlendirir. Bir metnin içinde soru cümlesi bulunması onun söyleşi olduğunu tek başına kanıtlamaz.

ÖRNEK

Sizce de kitaplar bazen eski bir dost gibi değil midir?

AÇIKLAMA

Okura doğrudan yönelme ve konuşma havası söyleşiyi düşündüren ipuçlarıdır. Yine de türü kesinleştirmek için metnin bütünü incelenmelidir.

ÖRNEK

Araştırmada üç yüz yanıt sınıflandırıldı ve yöntem açıklandı.

AÇIKLAMA

Veriye ve yönteme dayanan kanıtlama makaleye uygundur.

ÖRNEK

Yazar iddiasını ölçümler ve kaynaklar ile destekler.

AÇIKLAMA

Bir düşüncenin kanıtlanması amaçlanır.

ÖRNEK

Bana kalırsa bir odayı en çok içindeki sesler anlatır.

AÇIKLAMA

Kişisel düşüncenin serbestçe işlenmesi denemeye uygundur.

Türü amaca ve kuruluşa göre bulma

Bir metinde geçmiş zaman eki bulunması onu otomatik olarak anı yapmaz; bir tarih yazılması da tek başına günlük olduğunu kanıtlamaz.

- Anlatılan yaşantı ile yazılma zamanı, anlatıcının konumu ve metnin amacı birlikte incelenir.
- Roman-hikâye ayrımında da yalnız sayfa sayısı değil olay ve kişi örgüsü önemlidir.
- Roman ve hikâye kurmaca olay anlatılarıdır. Roman çoğu zaman daha geniş kişi kadrosu, zaman ve olay örgüsü kurar. Hikâye daha sınırlı bir olay veya yaşam kesitine yoğunlaşabilir. Yalnız sayfa sayısı kesin ayırıcı değildir. Masalın belirsiz zamanı ve olağanüstü dünyası, fablın hayvanlar aracılığıyla ders vermesi farklı kuruluşlardır.
- Destan toplumsal bellekte yer eden kahramanlık veya büyük olayları işler. Tiyatro ise sahnede canlandırılmak üzere düzenlenir. Konuşmaların yanında sahne yönergeleri bulunabilir. Bir hikâyede diyalog olması onu kendiliğinden tiyatro yapmaz. Metnin bütününün sahnelenmeye yönelik kurulup kurulmadığına bakılır.

ÖRNEK

Çocukluğumda yaşadığımız sokağı yıllar sonra yeniden hatırladım.

AÇIKLAMA
Geçmiş bir yaşantının sonradan hatırlanarak anlatılması anı türüne uygundur. Günü gününe tutulmuş kayıt değildir. Ancak çok kısa bir parça için bütün tür özelliklerinin bulunduğu ayrıca kontrol edilir.

ÖRNEK

Deniz Akın 1982'de doğdu, ilk kitabını 2006'da yayımladı.

AÇIKLAMA
Örnek yaşam öyküsünde anlatıcı başka bir kişinin hayatını aktarır.

ÖRNEK

Araştırmacı, sanatçının yaşamını mektuplarına ve belgelere dayanarak anlattı.

AÇIKLAMA
Belgelere dayalı üçüncü kişi anlatımı biyografiye uygundur.

ÖRNEK

1980'de doğdum. İlk şiirimi ortaokuldayken yazdım.

AÇIKLAMA
Yazar kendi yaşamını birinci kişiyle anlatır.

Aynı olay iki metin türünde

Bir olayın konusu metnin türünü tek başına belirlemez.

- Yazma zamanı ve anlatım amacı değişince aynı olay günlük veya anı içinde farklı bir işlev üstlenebilir.

ÖRNEK

12 Mayıs. Bugün ilk kez bir şiirimi sınıfta okudum. Ellerim hâlâ titriyor.

AÇIKLAMA
Tarih ve o güne ilişkin anlık duygu, günü gününe tutulan kayda işaret eder.

ÖRNEK

Aradan yirmi yıl geçti. İlk şiirimi okuduğum gün ellerimin nasıl titrediğini hâlâ hatırlarım.

AÇIKLAMA
Geçmiş yaşantı sonradan hatırlanıp anlatılır. Bu anlatım anıya uygundur.

ÖRNEK

Bu akşam eve döner dönmez defterime günün en güzel anını yazdım.

AÇIKLAMA
Olay, yaşandığı zamana yakın kaydedilmiştir.

ÖRNEK

Yıllar sonra ilk dersimi hâlâ hatırlıyorum.

AÇIKLAMA
Kişi, kendi yaşadığı bir olayı zaman geçtikten sonra anlatır.

Ayırt etme ve kontrol

• Türü belirlemek için amaç, anlatıcı, zaman ve kuruluşu birlikte inceleyin. Birinci kişi görmek tek başına otobiyografi, tarih görmek tek başına günlük kararı verdirmez.

• Kısa parça yalnız ipucu sunuyorsa "bu türe uygundur" diye açıklayın. Bir roman içindeki kısa parça da öyküleyici veya betimleyici olabilir.

PÜF NOKTASI

Fıkra sözcüğünün köşe yazısı ve güldürücü kısa anlatı anlamlarını ayırınız; soru hangi kullanımda olduğunu bağlamıyla belirtmelidir.

DİKKAT

Bir kısa parçada türü kesinleştirmek için yeterli belirti bulunmayabilir. Türü, başlık veya tek sözcükten çok metnin amacı ve kuruluşuyla belirleyiniz.